

Research Paper

Zangezur Corridor and the future of Iran's geopolitical location

Abed Golkarami^{1*}, Sajad Mostafapour², Mojtaba Jahangiri Zarkani³

1. Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khoramabad, Iran.
2. PhD student of International Relations, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
3. Master's student in political geography, Khwarazmi University, Tehran, Iran
3. Master's student in political geography, Khwarazmi University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Abstract

PP: 250-269

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Geopolitics,
South Caucasus region,
Zangezur Corridor,
Islamic Republic of Iran.*

The South Caucasus region is of strategic importance for the Islamic Republic of Iran due to its geo-economic capabilities and geo-political location. Therefore, any action and factor by its regional and extra-regional actors that leads to a change in the geography of the region can affect Iran's geopolitical advantages and change the balance of power to its detriment. This research analyzes the formation of the Zangzo corridor and its effects on Iran's geopolitics with descriptive-analytical method. The results of the research show that in the case of the superiority of Azerbaijan and the realization of the Zangzor Corridor, along with the geographical and geopolitical changes of the region, it will have political, economic and security consequences for the country of Iran, which will affect the future of the country's geopolitical position and is one of the advantages of Iran's superiority. It reduces in favor of competitors in the region and the international environment. On the other hand, this region can become an arena for the presence of extra-regional forces that are rivals and enemies of Iran. And these can prevent Iran from its geopolitical and geoeconomic goals in achieving a safe and balanced region in the South Caucasus. Therefore, the Zangzor Corridor can be a prelude to the threat to the security and national interests of Iran, which necessitates the strategic decision of the Islamic Republic of Iran to prevent the closing of the historical border between Iran and Armenia.

Citation: Golkarami, A., Mostafapour, S. and Jahangiri Zarkani, M. (2024). **Zangezur Corridor and the future of Iran's geopolitical location**. *Geography and Regional Planning*, 14(56), 1-20.

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.440319.4086

* **Corresponding author:** Abed Golkarami, **Email:** golkarami.a@lu.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

The South Caucasus region is of strategic importance for the Islamic Republic of Iran due to its geo-economic capabilities and geopolitical position. Therefore, any action and factor by its regional and extra-regional actors that leads to a change in the geography of the region can affect Iran's geopolitical advantages and change the balance of power to its detriment. Therefore, the implementation of the Zangezur Corridor can weaken the geopolitical power of Iran and Armenia. Now, focusing on these concerns, this article seeks to explain the results and consequences of the Zangezur Corridor on the future of Iran's geopolitical situation if it is implemented and what threats and effects it will leave on Iran's geopolitical advantages. And in the future, what strategies should Iran take to prevent the establishment of the Zangezur Corridor and to take steps in the direction of securing national interests in the direction of regional balance.

Methodology

This article is analytical-descriptive research in nature and applied research in terms of purpose, and its data and information are library and using documentary and written sources, including books and articles, documents, statistics and databases. Relevant data has been collected.

Results and Discussion

In order to understand the root of the conflict over Karabakh, it is necessary to refer to the final years of the First World War and the formation of the two governments of Armenia and Azerbaijan. After the formation of the countries of Azerbaijan and Armenia in the midst of the fall of the tsarist empire and the dissolution of the Caucasus Republic around 1918, the complicated issue of land disputes between the nations and ethnicities of this region arose, and the historical background and mentality of the parties also deepened the crisis. The newly established Republic of Azerbaijan declared Karabagh a part of its territory by issuing a declaration in January 1919. Despite this, the Armenian claims and the Nagorno-Karabakh crisis remained silent for several decades until it led to a military

conflict between the two countries in the late 1980s. The Nagorno-Karabakh war started in 1988 and escalated with the collapse of the Soviet Union in 1991, and about 20% of the lands of the Republic of Azerbaijan were taken over by Armenia. The First Karabakh War left more than 30 thousand victims. A ceasefire agreement brokered by Russia and Kyrgyzstan was signed in May 1994 in Bishkek. Finally, with the increase in the scope of threats and tensions, the Second Karabakh War was formed from September 27 to November 9, 2020 for 44 days. In this war, the military strategy of the Republic of Azerbaijan, due to the possession of fighter planes, missile systems and reconnaissance and military drones that were provided through Turkey, the Zionist regime and Pakistan in the past two decades, has changed from a step-by-step strategy to an offensive strategy and conflict throughout The contact lines of Karabagh and the depth of these areas, including the city of Khankandi (Stepanakert), were changed. According to the fifth paragraph of the ceasefire agreement, Russia, Turkey and the Republic of Azerbaijan established the "Karabakh ceasefire monitoring center" in the Aghdam region, and the Russian peacekeeping forces also deployed on the strategic road from Shusha to Khankandi (center of Karabakh) to prevent renewed clashes between the parties. Armenians and Azeri settled.

Russia, Turkey, Iran, America, the Zionist regime, China and England are the most important regional and extra-regional players in the Caucasus region in this tension, each pursuing their own geopolitical interests and each trying to negate each other. The grounds for the formation of this tension are: 1- revival of national pride and Ilham Aliyev's instrumental view of this issue; 2- Removing the Karabakh spectrum from the arena of power in Armenia; 3- Azerbaijan's perceived isolation in relation to the threat of Iran and Russia and its approach to external neighbors; 4- Russia's attack on Ukraine and creating a power vacuum in the region; 5- The war of corridors and the extravagance of Türkiye's geo-economic interests;

It seems that the creation of this corridor will completely cut off Iran's access to Armenia, and this has negative consequences for Iran in various economic, transit, political and security dimensions, which will destroy Iran's

geopolitical advantage and superiority in the Caucasus region. Thus, Iran's concerns about the establishment of the Zangezur Corridor can be explained in two geopolitical and geoeconomic axes.

Conclusion

In the case of the superiority of Azerbaijan and the realization of the Zangezur Corridor, along with the geographical and geopolitical change of the region and its security, it will have political, economic and security consequences for the Islamic Republic of Iran, which will affect the future of the country's geopolitical position and the advantages of Iran's superiority in favor of competitors. It decreases in the region and the international environment. On the other hand, this region

can become an arena for the presence of extra-regional forces that are rivals and enemies of Iran, including the United States and the Zionist regime. And these can prevent Iran from its geopolitical and geoeconomic goals in achieving a safe and balanced region in the South Caucasus. Therefore, although the Zangezur Corridor has a limited impact on the country's geo-economics in the short-term and sometimes in the medium-term, but in the long-term it can be a prelude to the threat to Iran's national security and interests and weaken the future of the country's geopolitical position, which the republic's strategic decision and action. Islamic Iran makes it necessary to prevent the closing of the historical border between Iran and Armenia as follows.

References

1. Abbasov, Ali, Chakhatrian, Hariton. (2004). Karabakh conflict; Ideals and realities, Tehran: Abrar Mazazer. [In Persian]
2. Afshardi, Mohammad Hossein (2002). Geopolitics of the Caucasus and Foreign Policy J.A.A., Tehran: War Era Publications. [In Persian]
3. Afshardi, Mohammad Hossein and Musa Hamed Babaei. (2015). The effect of South Caucasus geopolitical factors on choosing the defense strategy of the Islamic Republic of Iran, Strategic Defense Studies Quarterly, No. 64. [In Persian] AGHMASHENEBELI NATIONAL DEFENCE ACADEMY OF GEORGIA 2022.
4. Anthony R, Branch. (2018). Armenia and the South Caucasus: A New Security Environment. Connections QJ 17, no. 2 (2018): 47-60.
5. Baghirov, Orkhan, The Nakhchivan corridor will boost connectivity in the Caucasus, Euractiv, Jan 20201.
6. Bozand, Paustus. (2004). History of Armenians, translated by: Garon Sarkisian, Nairi. [In Persian]
7. Chkhaidze, Nicholas and Kuzio, Taras. (2023). A Weaker Russia and the West's Opportunity in the South Caucasus, RUSSIA & EURASIA STUDIES CENTRE.
8. Cornell, Svante E.(1999), "The Nagorno-Karabakh Conflict", Report No. 46, Department of East European Studies, Uppsala University.
9. De Waal T. (2021) In the South Caucasus, can new trade routes help overcome a geography of conflict? Available at: https://carnegieendowment.org/files/de_Waal_South_Caucasus_Connectivity.pdf
10. Ebrahimi, Shahrouz and Mostafa Khairi. (2017). Analysis of Russia's interests in the Caucasus region (case study: Karabakh crisis), Central Eurasia Studies Quarterly, Volume 11, Number 2, pp. 265-282. [In Persian]
11. Eurostat. (2023). China-EU - international trade in goods statistics, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/55157.pdf>.
12. Ezzati, Ezzatullah. (2005). Geostategy, Tehran: Semit Publications. [In Persian]
13. Gawliczek, P. and Iskandarov, K. (2023) 'The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)', Security and Defence Quarterly, 41(1), pp. 36–53. doi: 10.35467/sdq/161993.
14. Ghaffari, Omid, Visi Nejad, Omid Ali, Taghipour, Mohammad. (2011).

- The Karabakh conflict and its impact on the national security of the Islamic Republic of Iran, Security Research Quarterly, No. 39. [In Persian]
15. Golkarmi, Abed, Motaghi, Afshin, Rabiei, Hossein. (2021). Iran's regional foreign policy in the Persian Gulf, Tehran: Geopolitical Association of Iran Publications. [In Persian]
 16. Griffith, Martin. (2009). Encyclopaedia of International Relations and World Politics, translated by: Alireza Tayeb, Tehran: Nei Publishing House, p. 574. [In Persian].
 17. Hafeznia, Mohammad Reza. (2016). Principles and concepts of geopolitics, 5th edition, Mashhad: Papli Publications. [In Persian]
 18. Hashemi, Gholamreza. (2005). Security in South Caucasus, Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
 19. Iran Chamber Research Center. (2023). Zangzor Pass; Its consequences on Iran's geo-economic situation, macroeconomic management and future studies. [In Persian]
 20. Jafari Veldani, Asghar, Safavi, Seyed Yahya, Hakim, Hamid. (2014). The geopolitical changes of the Caucasus and the effect of the constant geopolitical factors resulting from it on the national security of the Islamic Republic of Iran, Afaq Security Quarterly, No. 28. [In Persian]
 21. Kaleji, Vali. (2023). Iran and the Role of Transit Corridors in the South Caucasus in the Context of the War against Ukraine, CAUCASUS ANALYTICAL DIGEST No. 132.
 22. Kalkschmied, Katja. (2023). China's Infrastructure Investment in the South Caucasus before and after Russia's Invasion of Ukraine, CAUCASUS ANALYTICAL DIGEST No. 132.
 23. Kaufman, Stuart J., *Modern Hatreds*. (2001). *The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
 24. Kazemzadeh, Hamed. (2008). Ethnic conflicts in the North Caucasus and solutions for Iran's Caucasian policy, Iras, access in: ethnic-conflicts-in-the-North-Caucasus-and-solutions-for-Iran's-Caucasus-policy/80802/article/fa/ir.ensani. [In Persian]
 25. Ketanci, Aysegul (2022). "Importance of Zangezur Corridor for the region explained". Analysis. 21 Dec. accessed date: 3/2/2023. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/3-questions-importance-of-zangezur-corridor-for-the-region-explained/2769019>.
 26. Lahneman, W. (2003). Changing Power Cycles and Foreign Policy Role-power Realignment: Asia, Europe, and North America. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*
 27. Najafov, Zafar. (2022). Post-War Achievements of Azerbaijan's Diplomacy, LEPL – DAVID
 28. Rashidi, Ahmed. (2023). The Middle Corridor and Iran's Interests in the South Caucasus, Central Asia and Caucasus Studies Quarterly, No. 121. [In Persian]
 29. Sayadi, Hadi and Ardeshtir Senai. (2016). Geopolitical factors affecting the change of Iran's foreign policy from the West to the East with an emphasis on Russia between 1991-2016, *International Relations Studies Quarterly*, No. 39, pp. 117-83. [In Persian]
 30. Shokri Kalehsar, Omid. (2020). The Future of Iranian Natural Gas Exports to Turkey, <https://nationalinterest.org/blog/middle-east-watch/future-iranian-natural-gas-exports-turkey-163387>.
 31. Statistical Yearbook of Armenia 2015 (2015), "External Economic Activity", Apr. 26, Available at: <http://www.armstat.am/file/doc/99493858.pdf>, (Accessed on: 11/4/2016).
 32. Vaezi, Mahmoud. (2010). Politics and Security in the Caucasus, Tehran:

- Strategic Studies Research Institute.
[In Persian]
- 33.** Valiyov, Javid. (2021). Turkey's South Caucasus Policy after the 44-Day War, CAUCASUS STRATEGIC PERSPECTIVES, HIGHLIGHT OF JOURNAL.
- 34.** Williamson, Roger, "South Caucasus: Perceptions and Challenges of the Region", London: Wilton Park, 2006.
- 35.** Zahrani, Mustafa and Timur Faraji Lohesara. (2012). International sources of the continuation of the Karabakh crisis, Central Asia and Caucasus Quarterly, No. 83. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۴، شماره ۵۶، پاییز ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

دالان زنگزور و آینده موقعیت ژئوپلیتیک ایران

عابد گل کرمی* - استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.
سجاد مصطفی پور - دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
مجتبی جهانگیری زرکانی - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
منطقه قفقاز جنوبی به علت قابلیت‌های ژئواکونومیک و موقعیت ژئوپلیتیک برای جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت راهبردی است. از این رو، هر عمل و عاملی از سوی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای آن که منجر به تغییر جغرافیای منطقه شود، می‌تواند بر مزیت‌های ژئوپلیتیک ایران اثرگذار باشد و توازن قدرت را به ضرر آن تغییر دهد. حال این پژوهش با روش تحلیلی - توصیفی به واکاوی شکل‌گیری کریدور زنگزور و اثرات آن بر روی ژئوپلیتیک ایران می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد، در صورت برتری آذربایجان و تحقق کریدور زنگزور، ضمن تغییر جغرافیایی و ژئوپلیتیک منطقه، پیامدهای سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای کشور ایران رقم خواهد زد که آینده موقعیت ژئوپلیتیک کشور را تحت تاثیر قرار داده و از مزیت‌های برتری ایران به نفع رقبا در منطقه و محیط بین‌الملل می‌کاهد. از سوی دیگر این منطقه می‌تواند عرصه‌ای برای حضور نیروهای فرامنطقه‌ای رقیب و دشمن ایران شود. و اینها می‌تواند ایران را از اهداف ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک‌اش در دستیابی به منطقه‌ای امن و متوازن در قفقاز جنوبی باز دارد. بنابراین، دالان زنگزور می‌تواند مقدمه‌ای برای تهدید امنیت و منافع ملی ایران باشد که کنش و تصمیم راهبردی جمهوری اسلامی ایران را در جلوگیری از بستن مرز تاریخی ایران و ارمنستان را ضروری می‌سازد.	شماره صفحات: ۲۷۲-۲۵۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: ژئوپلیتیک، منطقه قفقاز جنوبی، دالان زنگزور، جمهوری اسلامی ایران.

استناد: گل کرمی، عابد، مصطفی پور، سجاد و جهانگیری زرکانی، مجتبی. (۱۴۰۳). کریدور زنگزور و آینده موقعیت ژئوپلیتیک ایران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴ (۵۶)، صص ۲۰-۱.

DOI:10.22034/jgeoq.2024.440319.4086

* نویسنده مسئول: عابد گل کرمی، پست الکترونیکی: golkarami.a@lu.ac.ir

مقدمه

منطقه قفقاز به علت شرایط جغرافیایی خاص خود دارای اهمیتی راهبردی در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۹۲). چنین موقعیت جغرافیایی، با کشف منابع انرژی دریای خزر و بحث انتقال این منابع به بازارهای جهانی، باعث اهمیت بیشتر منطقه قفقاز در معادلات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شده است. گذشته از این، تحولات این منطقه همواره تابع بازیگری و اقدامات بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است که هر کدام به دنبال مقاصد پیدا و پنهان خود برای تامین منافع‌شان هستند (واعظی، ۱۳۸۹: ۷۴). به نحوی که قفقاز جنوبی طی یک دهه اخیر به‌ویژه طی ۳ سال گذشته یکی از اندک مراکز مهم ستیز ژئوپلیتیک منطقه‌ای و بلکه جهانی میان قدرت‌های بزرگ بوده که بخش مهمی از تغییر نظم جهانی و شکل‌گیری نظم نوین جهانی را به خود اختصاص داده است. در جهان آشوبناک کنونی و وضعیت بحرانی قفقاز در سایه تهاجم روسیه به اوکراین و درگیری مرزی همیشگی میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان، تقابل ژئوپلیتیک میان قدرت‌های بزرگ منطقه مانند: ایران، ترکیه و اسرائیل در قفقاز جنوبی دنبال می‌شود که بخش مهمی از این نبرد ژئوپلیتیک به محدودسازی توان راهبردی ایران در دسترسی مستقیم به قفقاز و اروپا از مسیر شمال غربی ایران به‌ویژه ارمنستان در قالب طرح و اجرای دالان سیونیک یا زنگزور پیگیری می‌شود. به نظر می‌رسد اجرایی شدن کریدور زنگزور همان قدر که منجر به افزایش قدرت ژئوپلیتیک جمهوری باکو و به‌خصوص حامیان آن می‌شود، به همان نسبت منجر به تضعیف قدرت ژئوپلیتیک ایران و ارمنستان نیز می‌شود. بر اساس چنین سیاستی است که دولت ترکیه با تحریک آذربایجان از او برای تحقق رؤیای خودش در جهت افتتاح دالان تورانی و تسلط بر آن قلمداد می‌کند استفاده ابزاری می‌کند. بهانه آذربایجان برای ایجاد این کریدور دسترسی به نخجوان است، اما این ادعا در حالی مطرح می‌شود که باکو سال‌ها از طریق ایران و بدون کوچک‌ترین مزاحمتی به نخجوان دسترسی داشته است؛ هم اکنون الهام علی‌اف نه‌تنها در پی ایجاد این کریدور است؛ بلکه می‌خواهد حق حاکمیت بر آن را در داخل خاک ارمنستان هم به دست بیاورد. معنای دیگر چنین خواسته‌ای اهتمام به اشغال استان سیونیک ارمنستان و ضربه‌زدن به موقعیت ژئوپلیتیک ایران است. وضعیتی که اگر به وقوع بپیوندد بزرگ‌ترین برنده آن ترکیه و بزرگ‌ترین بازنده آن ایران خواهد بود. به نظر می‌رسد کریدور زنگزور یک تهدید جدی نه‌تنها برای موقعیت ژئوپلیتیک ایران بلکه ممکن است برای تمامیت ارضی کشور چالش ایجاد کند. حال مقاله حاضر با تمرکز بر این نگرانی‌ها، به دنبال تبیین نتایج و پیامدهای دالان زنگزور بر آینده موقعیت ژئوپلیتیک ایران در صورت اجرایی‌شدن آن است و اینکه چه تهدیدها و اثراتی بر مزیت‌های ژئوپلیتیک ایران به جا خواهد گذاشت. و در ادامه ایران برای مهار این برنامه، چه سیاست‌ها و راهبردهایی در پیش گیرد که بتواند ضمن جلوگیری از راه‌اندازی کریدور زنگه‌زور، در راستای تامین منافع ملی در جهت توازن منطقه‌ای گام بردارد.

این پژوهش به دنبال آن است ضمن شناسایی ریشه‌های شکل‌گیری تنش‌های اخیر و ادعای آذربایجان به راه‌اندازی کریدور زنگزور، تهدیدات و اثرات این پروژه بر آینده موقعیت ژئوپلیتیک ایران را مورد واکاوی قرار دهد.

مبانی نظری

الف) ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک به تجزیه و تحلیل اثرات جغرافیایی بر روابط قدرت در سطح بین‌المللی می‌پردازد. در واقع، ژئوپلیتیک به عنوان مطالعه تأثیر موقعیت، جمعیت و غیره بر روی سیاست یک کشور می‌باشد (Longman:433). ژئوپلیتیک به بررسی تأثیر پدیده‌های جغرافیایی و ساختارها و نهادهای سیاسی، حکومتی و غیرحکومتی و تحولات آن‌ها و خصوصیات روابط با دیگر دولت‌ها می‌پردازد. ژئوپلیتیک عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به منظور دستیابی به قدرت، به نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شده و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد (حافظنیا، ۱۳۹۶: ۲۸). ژئوپلیتیک هر واحد سیاسی یکی از کاتالیزورهای سیاست قدرت و امنیت هر کشور در ارتباط با دیگر واحدهای نظام بین‌الملل است. در این راستا، شاخص‌های گسست و پیوند در سیاست خارجی کشورها، وابستگی عمیق و قابل توجهی به ویژگی‌ها و مختصات ژئوپلیتیک یک کشور دارد (صیادی و سنایی، ۱۳۹۶: ۸۴). دانشنامه روابط بین‌الملل و سیاست جهان، ژئوپلیتیک را بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی بر رفتار دولت‌ها می‌داند. اینکه چگونه موقعیت مکانی، اقلیم، منابع طبیعی، جمعیت و یک تکه زمینی که یک دولت روی آن قرار گرفته است، گزینه‌های سیاست

خارجی دولت و جایگاه آن را در سلسله مراتب دولت‌ها تعیین می‌کند (گریفیت، ۱۳۸۸: ۵۷۴). هدف نهایی ژئوپلیتیک از تشریح ساختار نظام روابط بازیگران و چارچوب‌های جغرافیایی قدرت ارائه این دید به سیاستگذاران است که منابع قدرت برآیند چه عناصری هستند و چگونه بر شکل‌گیری سیستم ژئوپلیتیک جهانی و روابط قدرت در سطح کروی و منطقه‌ای و نیز روابط بین‌المللی تاثیر می‌گذارند (عزتی، ۱۳۸۴: ۱۱-۱۲). ژئوپلیتیک در واقع مشخص‌کننده راه درست و موانع پیش روی ماشین سیاست خارجی است. ژئوپلیتیک با موقعیت‌محوری خود می‌تواند در بهتر راندن وضعیت محوری سیاست خارجی موثر و آن را از افتادن به چالش‌ها و تهدیدهای پیش‌روی آن نجات دهد. البته این موضوع بستگی درک تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران سیاست خارجی از ژئوپلیتیک و ضرورت محیط ادراکی آن در مدیریت روابط خارجی کشورها دارد. برای دستیابی به یک سیاست خارجی کارآمد با ژئوپلیتیک می‌توان بر شناسایی محدودیت‌ها و امکانات به‌وجود آمده از موقعیت‌های در حال تحول منطقه‌ای و جهانی نائل آمد. بنابر این، هیچ کشوری نمی‌تواند جهت‌گیری سیاست خارجی خود را مستقل از ماتریس ژئوپلیتیک خود طراحی و هدایت کند (گل کرمی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۸). بنابر این، می‌توان گفت ژئوپلیتیک مطالعه نقش‌آفرینی عوامل جغرافیایی و یا برآمده از جغرافیای یک قلمرو سیاسی، در مناسبات سیاسی آن با دیگر واحدهاست. روشن‌تر آنکه، ژئوپلیتیک به بررسی عوامل و زمینه‌های جغرافیایی که در تضعیف و تقویت قدرت ملی یک کشور موثر هستند می‌پردازد که می‌تواند تعیین‌کننده مناسبات قدرت آن در مقیاس‌های پیرامون نزدیک، منطقه و جهان باشد.

ب) محیط ژئوپلیتیک قفقاز

قفقاز جنوبی مساحتی در حدود ۳۵۰.۰۰۰ کیلومترمربع دارد. به لحاظ انسان‌شناختی، قفقاز از نظر تنوع زبانی-نژادی یکی از پیچیده‌ترین مناطق جهان است؛ به گونه‌ای در بر گیرنده تنها با دارا بودن حدود ۲۷ میلیون جمعیت (بدون در نظر گرفتن شهروندان ترکیه و ایران) پنج گروه قومی (قفقازی‌ها، هندواروپایی‌ها، ترک‌تبارها، آشوری‌ها و مغول‌های قالموق) و سه خوشه زبانی با ۲۸ زبان و گویش مختلف است (کاظم‌زاده، ۱۳۸۷). تنوع مذهبی به پیچیدگی‌های قومی-زبانی در منطقه قفقاز افزوده است و از سوی دیگر مرزبندی‌های ناهمخوان با این پیچیدگی‌ها، مزید بر علت شده است. به‌همین دلیل، انواع تهدیدها را می‌توان در قوم‌گرایی، اختلافات مرزی، ناسیونالیسم افراطی، جدایی‌طلبی، نابرابری‌ها و مشکلات اقتصادی جستجو کرد (افشردی و حامد بابایی، ۱۳۹۵: ۶). قفقاز به مثابه چهارراه شمال و جنوب و شرق و غرب، نه تنها اوراسیا را از شرق به غرب پیوند می‌دهد، بلکه به‌عنوان کانالی قاره آسیا را از شمال به جنوب نیز مرتبط می‌کند، به عبارتی تمدن غربی و شرقی در اینجا به یکدیگر رسیده، همچنین ادیان و فرهنگ‌های مختلف مثل اسلام و اسلاو با هم تلاقی می‌کنند (افشردی، ۱۳۸۱: ۸۰). همجواری با حوزه دریای خزر، آسیای مرکزی و قدرت‌هایی مانند روسیه، ایران، ترکیه و همسایگی با خاورمیانه از قفقاز موقعیتی استراتژیک و مناسب ساخته است. قفقاز جنوبی، با سه کشور آذربایجان، گرجستان و ارمنستان و سه دولت خودخوانده آرتساخ و آبخازیا و اوستیای جنوبی، موقعیت ممتازی برای کریدورهای حمل‌ونقل و تجاری و انرژی به‌شمار می‌رود. منطقه قفقاز که در مسیر دسترسی اروپا به نفت و گاز دریای خزر قرار گرفته، در طول سال‌های اخیر از توجه بسیار برخوردار شده است (Williamson, ۲۰۰۶: ۱۱). در کنار موقعیت استراتژیک قفقاز جنوبی که باعث جلب توجه و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای گشته، برخی مشکلات دیگر مانند محصوربودن در خشکی، وسعت کم و همچنین شکل سرزمینی نامناسب، باعث وابستگی این جمهوری‌ها به کشورهای دیگر شده است. این مشکلات جغرافیایی به‌نوعی در تقویت بنیه نظامی و اتخاذ سیاست تهاجمی از سوی آنان تأثیرگذار می‌باشد.

مرزها در قفقاز مشکل‌آفرین و مناقشه‌ساز است. بارزترین نمونه مناقشه مرزی قفقاز، قره‌باغ است. علاوه بر آن که شکل کلانی دارد، بین سایر کشورهای قفقاز نیز اختلافات شدید مرزی و حتی ارضی وجود دارد که می‌توان به اختلافات مرزی جمهوری آذربایجان با گرجستان، جمهوری آذربایجان با روسیه و گرجستان با روسیه اشاره کرد. مواردی مانند اوستیای شمالی و جنوبی، مناطق جدایی‌طلب آبخازیا و آجاریا یا لزگی‌ها از موارد دیگر هستند. ریشه این موضوع را شاید بتوان در چارچوب مرزهای اجباری و تحمیل‌شده از سوی شوروی سابق دانست و بالطبع با توجه به ریشه تاریخی این مشکلات، حل آنها به‌راحتی میسر نیست (جعفری ولدانی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۴۳).

در جوار مرزهای ایران، در قفقاز جنوبی نیز پس از فروپاشی اتحاد شوروی، منازعه قره‌باغ تا کنون عامل دو جنگ با پیامدهای مهم ژئوپلیتیک بوده است؛ در سال‌های اخیر و همزمان با اهمیت یافتن موضوع کریدورهای ترانزیتی، ملاحظات و دغدغه‌های

ژئواکونومیک دولت‌های منطقه بعد جدیدی به پیچیدگی‌های این منازعه بخشیده است. مسئله «کریدور زنگزور» به عنوان مسیر دسترسی زمینی میان خاک اصلی جمهوری آذربایجان به نخجوان، از طریق قلمرو ارمنستان، به مهمترین مسئله‌ای تبدیل شده است که بالقوه پتانسیل افزایش تنش‌ها و حتی درگیری نظامی در منطقه را دارد. از آنجا که این مسیر از جوار مرزهای ایران می‌گذرد، بالطبع به یکی از مهمترین نقاط تمرکز نهادهای نظامی-امنیتی، سیاسی و اقتصادی ایران بدل شده که می‌تواند با پیامدهایش موقعیت ژئوپلیتیک ایران را تحت تاثیر قرار دهد.

شکل ۱- موقعیت ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی

روش تحقیق

مقاله حاضر به لحاظ ماهیت از نوع پژوهش‌های تحلیلی- توصیفی و به لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی است و داده‌ها و اطلاعات آن کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع اسنادی و مکتوب شامل کتب و مقالات، اسناد، آمارنامه‌ها و پایگاه‌های داده مربوطه گردآوری شده است.

بحث و یافته‌های تحقیق

ریشه‌های تاریخی تنش آذربایجان - ارمنستان

برای پی‌بردن به ریشه منازعه بر سر قره‌باغ، ضروری است به سال‌های پایانی جنگ جهانی اول و تشکیل دو دولت ارمنستان و آذربایجان اشاره کرد. پس از شکل‌گیری کشورهای آذربایجان و ارمنستان در بجه‌سقوط امپراتوری تزاری و انحلال جمهوری قفقاز در حدود سال ۱۹۱۸، مسئله بغرنج اختلاف اراضی بین ملل و قومیت‌های این منطقه به‌وجود آمد که پیشینه و ذهنیت تاریخی طرفین نیز بحران را عمیق‌تر می‌ساخت. جمهوری تازه تأسیس آذربایجان با انتشار اعلامیه‌ای در ژانویه ۱۹۱۹، قره‌باغ را بخشی از سرزمین خود اعلام کرد. دولت مسکو نیز پس از اعمال حاکمیت بلشویک‌ها بر قفقاز، ولایات قره‌باغ، نخجوان و زنگزور را بخشی از حکومت کمونیستی آذربایجان خواند. با این حال، با پیوستن ارمنستان به جبهه کمونیسم، این موضع‌گیری شوروی تغییر یافت و با سیاست‌های جدید کرملین، منطقه قره‌باغ و نخجوان به سرزمین ارمنستان ملحق شدند. پس از آن، این روند با تغییر سیاست‌های شوروی دگرگون شد و در ماده ۳ قرارداد ۱۹۲۱ میان شوروی و ترکیه، نخجوان و قره‌باغ به صورت جمهوری‌های خودمختار به آذربایجان تعلق یافتند و زنگزور نیز به حاکمیت ارمنستان درآمد. این موضوع در دوران استالین قطعیت یافت و اداره قره‌باغ در اختیار ارمنی‌ها قرار گرفت. با وجود این، ادعاهای ارامنه و بحران قره‌باغ به مدت چند دهه مسکوت ماند تا اینکه در اواخر دهه ۱۹۸۰ منجر

به درگیر نظامی دو کشور شد (بوزاند، ۱۳۸۳). پارلمان جمهوری خودمختار قره‌باغ در ۱۲ ژوئن ۱۹۸۸ به جدایی کامل قره‌باغ از آذربایجان و پیوستن به ارمنستان رأی داد. این مصوبه با مخالفت شدید مسکو و باکو همراه بود. در نتیجه این اقدام، جنگ قره‌باغ در سال ۱۹۸۸ آغاز و با فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ تشدید شد و حدود ۲۰ درصد از اراضی جمهوری آذربایجان به تصرف ارمنستان درآمد. جنگ اول قره‌باغ بیش از ۳۰ هزار قربانی بر جای نهاد و منجر به کشتارهای دسته‌جمعی در شهرهایی مانند خوجالی آذربایجان شد و صدها هزار نفر از مردم هفت ولایت پیرامونی قره‌باغ با اشغال ارمنستان فرار کردند و آواره شدند (عباس‌اف و چاخاتریان، ۱۳۸۳). توافق‌نامه آتش‌بس با میانجی‌گری روسیه و قرقیزستان در می ۱۹۹۴ در بیشکک امضا شد. پس از آن در طول سه دهه گروه مینسک با مدیریت آمریکا، روسیه و فرانسه و زیر نظر سازمان امنیت و همکاری اروپا نتوانست قطعنامه‌های سازمان ملل را اجرایی و بین دو کشور صلح برقرار کند (Kaufman, Modern Hatreds, 2001: 49-50).

جنگ دوم قره‌باغ و تغییر ژئوپلیتیک منطقه

پس از یک دوره نسبتاً طولانی آتش‌بس شکننده در آوریل ۲۰۱۶ درگیری بزرگی بین ارتش جمهوری آذربایجان و نیروهای نظامی ارمنی در چهار نقطه در طول خطوط تماس قره‌باغ شکل گرفت. متعاقب این جنگ، جمهوری آذربایجان موفق به بازپس‌گیری برخی از نواحی و ارتفاعات در این چهار نقطه شد (Branch, 2018: 51). چهار سال بعد از جنگ چهار روزه آوریل ۲۰۱۶، یک بار دیگر ارمنستان و جمهوری آذربایجان وارد درگیری نظامی از ۱۲ تا ۱۶ جولای ۲۰۲۰ شدند. در جریان این درگیری، برای نخستین بار تقابل نظامی ارمنستان و جمهوری آذربایجان به خارج از منطقه مورد مناقشه قره‌باغ کشیده شد. این درگیری در منطقه طاووز در شمال غربی آذربایجان و ۳۰۰ کیلومتر دورتر از منطقه قره‌باغ و در مجاورت مرز دو کشور با گرجستان روی داد که منطقه عبور خطوط لوله نفت جمهوری آذربایجان به گرجستان بود. در فاصله تقریباً سه ماهه بین جنگ چهار روزه جولای تا آغاز جنگ دوم قره‌باغ در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰، جمهوری آذربایجان و ترکیه مانور نظامی گسترده‌ای در منطقه نخجوان و نیز جمهوری آذربایجان برگزار کردند که موجب انتقال بسیاری از ادوات و تجهیزات نظامی ارتش ترکیه به آن کشور شد. در نهایت با افزایش دامنه تهدیدات و تنش‌ها، جنگ دوم قره‌باغ از ۲۷ سپتامبر تا ۹ نوامبر ۲۰۲۰ به مدت ۴۴ روز شکل گرفت. در این جنگ، استراتژی نظامی جمهوری آذربایجان به دلیل برخورداری از هواپیماهای جنگنده، سیستم‌های موشکی و پهپادهای شناسایی و نظامی‌ای که از طریق ترکیه، رژیم صهیونیستی و پاکستان در دو دهه گذشته تأمین شده بود، از استراتژی گام به گام به استراتژی آفندی و درگیری در سراسر خطوط تماس قره‌باغ و نیز عمق این مناطق از جمله شهر خانکندی (استپاناکرت) تغییر پیدا کرد. در مقابل، ارمنستان که درگیر اختلافات سیاسی داخلی به‌ویژه با منطقه قره‌باغ بود، نتوانست انسجام و یکپارچگی جنگ اول قره‌باغ را نشان دهد. این موضوع به موازات عدم حمایت و مداخله روسیه و سازمان پیمان امنیت جمعی با این دلیل که قره‌باغ خارج از ارمنستان است، شکست سنگین نظامی و سیاسی ارمنی‌ها در این جنگ را در پی داشت. در جنگ دوم قره‌باغ مناطق جبرائیل، زنگیلان، فضولی و شهر استراتژیک و تاریخی شوشا از طریق نظامی و مناطق آغدام، کلیجر و لاجین نیز به موجب توافق آتش‌بس قره‌باغ در ۱۰ نوامبر ۲۰۲۰ از کنترل ارمنی‌ها خارج شد و پس از سه دهه به حاکمیت جمهوری آذربایجان بازگشت.

تفاهم‌نامه صلح آذربایجان و ارمنستان و کریدور لاجین

روسیه، ترکیه و جمهوری آذربایجان به موجب بند پنجم موافقت‌نامه آتش‌بس، اقدام به تأسیس «مرکز نظارت بر آتش‌بس قره‌باغ» در منطقه آغدام کردند و نیروهای حافظ صلح روسی نیز در جاده استراتژیک شوشا به خانکندی (مرکز قره‌باغ) برای جلوگیری از درگیری مجدد بین طرف‌های ارمنی و آذری مستقر شدند. همچنین ۲ هزار و ۵۰۰ نیروی حافظ صلح روسی نیز برای تضمین امنیت تردد ارمنی‌های قره‌باغ به ارمنستان در کریدور لاجین استقرار یافتند؛ هرچند نیروهای جمهوری آذربایجان با حملات چند ماه اخیر خود و مذاکراتی که با طرف روسی داشته‌اند، بر کریدور لاجین مسلط شدند و اجازه هیچ‌گونه رفت‌وآمدی به قره‌باغ را نمی‌دهند. نکته بسیار مهم این است که ارمنستان با دسترسی ارتباطی و ترانزیتی جمهوری آذربایجان به منطقه نخجوان مخالف نیست و آن را می‌پذیرد (Najafov, 2022: 40-42). مشکل ارمنستان با مفهوم «کریدور زنگزور» است که اهدافی به مراتب گسترده‌تر از دسترسی ارتباطی و ترانزیتی دارد و اغلب هم با ادعاهای تاریخی و سرزمینی در خصوص یکپارچگی «زنگزور شرقی و غربی» از سوی جمهوری آذربایجان مطرح می‌شود. به دلیل مقاومت و مخالفت ارمنستان با موضوع «کریدور زنگزور» این تهدید نیز در محافل سیاسی و رسانه‌ای جمهوری آذربایجان بیان می‌شود تا زمانی که ارمنستان اجازه عبور و اتصال زمینی جمهوری آذربایجان به منطقه

نخجوان را ندهد، باکو باید به عنوان «اقدامی متقابل» اقدام به انسداد «کریدور لاجین» برای طرف ارمنی کند که این مساله در چند ماه اخیر محقق شده است (رشیدی، ۱۴۰۲: ۳۷). با وجود این، قراردادن «کریدور لاجین» در مقابل «کریدور زنگزور» و اقدام به انسداد مسیر تردد ارمنی‌های قره‌باغ به ارمنستان، نشان از اهمیت استان سیونیک ارمنستان و کریدور زنگزور برای جمهوری آذربایجان در مقیاسی کوچک‌تر و برای ترکیه در مقیاسی بزرگ‌تر است.

بازیگران و علائق ژئوپلیتیک آنها در تنش آذربایجان - ارمنستان

۱) روسیه

قفقاز جنوبی عمق استراتژیک روسیه محسوب می‌شود و لذا هدف اصلی حضور وی در منطقه، تامین نفوذ سیاسی و اقتصادی در قفقاز و دور کردن نهادهای غربی مانند ناتو و اتحادیه اروپاست (زهرانی و فرجی لوحه سرا، ۱۳۹۲: ۱۱۰). روسیه انتظار دارد کشورهای حوزه قفقاز از سه اصل سیاست خارجی کرم‌لین؛ تثبیت نقش عرضه‌کننده انرژی، حمایت از کشورهای همسو با روسیه و تامین امنیت در امتداد مرزهای روسیه، را رعایت کنند و هر گونه اخلاف در این نقش‌ها تهدیدی بر امنیت ملی و منافع ملی خود می‌داند. گذشته از اینها، منافع اقتصادی روسیه در قفقاز زیاد است. به نحوی که بیش از ۸۰ درصد اقتصاد ارمنستان در دست کرم‌لین می‌باشد (Statistical Yearbook of Armenia, 2015). علاوه بر این روسیه به خاطر حفظ اقتدار خود در انتقال انرژی به اروپا سعی کنترل این راهروی انرژی به اروپا را دارد و اگر راهروی بدیلی در مناطقی مانند قفقاز در انتقال انرژی به اروپا ایجاد شود، برای روسیه حساسیت‌زا و واکنش آن کشور را در پی خواهد داشت. از طرفی دیگر، روسیه محور اتحادیه اقتصادی اوراسیا به عنوان بدیل اتحادیه اروپا در منطقه است و هر گونه تنش و عاملی که باعث شود بعضی از کشورهای این حوزه با تعریف مناسبات سیاسی و اقتصادی‌شان با کشورها و بلوک‌بندی‌های رقیب این اتحادیه را تضعیف کنند برای روسیه مهم (ابراهیمی و خیری، ۱۳۹۷: ۲۶۸) و به نوعی رفتاری ژئواستراتژیک تلقی می‌گردد. از این‌رو، روسیه به دنبال تقویت اتحادیه اقتصادی اوراسیا است و می‌کوشد آن را به عنوان یک بلوک اقتصادی، پایه‌ای برای مناسبات سیاسی و امنیتی و حتی فرهنگی در منطقه باشد.

قفقاز از نظر سیاسی و امنیتی برای روسیه راهبردی و مهم هست، چرا که روسیه نفوذ در حوزه اوراسیا را مقدمه بازیگری بین‌المللی خود می‌داند و سعی می‌کند با استفاده کارت بحران قره‌باغ در جهت حفظ موازنه قوا با محوریت روسیه و فشار بر رقبای منطقه‌ای و مهمتر از همه در کنترل نفوذ غرب و امریکا عمل کند. از این‌رو، تداوم حفظ وضع موجود بحران قره‌باغ برای روسیه مهم و می‌تواند از علائق ژئوپلیتیک آن کشور برای اهداف استراتژیک و ژئواستراتژیک در مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی به شمار رود.

۲) ترکیه

در خصوص نقش ترکیه هم باید توجه داشت که این کشور به دنبال ایجاد یک هاب ترانزیتی- انرژی است تا با ایجاد پیوستگی سرزمینی با جمهوری آذربایجان، این کشور را از طریق خاک خود به اروپا متصل کرده تا ضمن تقویت محوریت خود در منطقه، زمینه‌های ضعیف‌تر شدن رقبای منطقه‌ای را فراهم آورد (Valiyev, 2021: 11-16). این کشور قصد دارد از طریق خط لوله مستقیم از ترکمنستان و آذربایجان به کشورش، ترکیه را به هاب گازی دنیا تبدیل و در غیاب صادرات گاز روسیه به اروپا، به صادرکننده اصلی گاز (CNG) به اروپا تبدیل شود. لذا از همین روی، ترکیه ضمن تلاش برای جلب نظر غرب، سعی در تضعیف مولفه‌های فشار روسیه در منطقه قفقاز جنوبی و مهار ظرفیت‌های جمهوری اسلامی ایران دارد. ترکیه به شدت به دنبال افزایش نقش ژئوپلیتیک خود در منطقه قفقاز جنوبی است و سعی دارد از فرصت‌های پیش‌رو نهایت استفاده را کرده و ضمن خالی کردن ظرفیت‌های ژئوپلیتیک رقبای منطقه‌ای خود، نفوذ خود را در منطقه بسط و گسترش دهد. دکترین اصلی ترکیه در رابطه دیپلماتیک با جمهوری آذربایجان مبتنی بر تز «یک ملت، دو دولت» است؛ یعنی آذربایجان و ترکیه یک ملت واحد هستند. در حال حاضر این نگاه انضمام‌گرایانه در رابطه دو کشور مبتنی بر ایدئولوژی «پان ترکیسم» است که ترکیه را به سوی گسترش قلمرو خود به زمان امپراتوری عثمانی سوق می‌دهد. بنابراین، در عصر جدید، در نتیجه کنار هم قرار گرفتن دو رویکرد امپراتورگرا؛ یعنی ترک‌گرایی و عثمانی‌گرایی، تحولات عمیقی در افق ژئوپلیتیک ترکیه نمودار شده است که رؤیای اتصال سرزمینی به آسیای مرکزی از طریق جمهوری آذربایجان را برای آنکارا زنده کرده است.

۳) ایران

پیوندهای عمیق فرهنگی - تاریخی و پیوستگی جغرافیایی ایران با قفقاز جنوبی باعث شده است این منطقه عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران به شمار رود و تحولات آن بر منافع و امنیت ملی ایران در ابعاد سیاسی، امنیتی و اقتصادی و فرهنگی اثرگذاری فراوانی داشته باشد. در ابعاد اقتصادی منطقه قفقاز از دیرباز یکی از اصلی‌ترین مسیرهای تجاری ایران با روسیه و اروپا بوده است. از طرفی موضوع انرژی قفقاز و راهبرد دوگانه رقابت و همکاری با کشورهای منطقه و ایفای نقش در بازار انرژی منطقه‌ای و بین‌المللی موجب علائق و توجه ویژه ایران به این منطقه شده است. از این‌رو، راه‌اندازی کریدور زنگرور از نظر اقتصادی برای ایران حساسیت‌زا و علائق ژئوپلیتیک آن را دوچندان می‌کند؛ چرا که ایران برای ارتباط و دادوستد با اروپا و اوراسیا در منطقه قفقاز، سه راه اصلی در اختیار دارد: راه قدیمی ترکیه، مسیر آذربایجان و کریدور ارمنستان - گرجستان - دریای سیاه. مسیر ترکیه و آذربایجان در اختیار دول متحد باکو و آنکارا قرار دارد و طبیعی است که برای کسب منافع بیشتر در منطقه با یکدیگر همکاری داشته باشند و برای عبور کالاهای صادراتی ایران از خاک خود همواره بهانه‌تراشی و عدم همکاری داشته باشند. در این بین، کریدور ترانزیتی ارمنستان به شاه‌راه اصلی ترانزیت ایران با گرجستان و دریای سیاه تبدیل شده است که ترکیه و آذربایجان در آن هیچ نقشی ندارند و جمهوری اسلامی ایران در صورت اصلاح و بهسازی این کریدور می‌تواند موقعیت خود را در قفقاز نسبت به ترکیه و آذربایجان بهبود بخشد (Kaleji, 2023: 14-20). مهم‌تر از همه، منطقه قفقاز دروازه نقش‌آفرینی و بهره‌مندی جمهوری اسلامی ایران از مزیت‌های ائتلاف‌های منطقه‌ای و جهانی اوراسیا، شانگهای و بریکس است.

از آنجا که این منطقه به‌خاطر موقعیت ژئوپلیتیک و قابلیت‌های ژئواکونومیک‌اش کانون رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی است برای ایران از نظر سیاسی و امنیتی مهم است. از این‌رو، نفوذ آمریکا در منطقه و سیاست‌های تحریک‌آمیز جمهوری آذربایجان در لانه‌دادن به رژیم صهیونیستی در منطقه و بازی در محور غرب و همچنین وجود تحرکات قوم‌گرایانه در تعارض با منافع سیاسی و امنیتی ایران است. جمهوری اسلامی همواره تلاش کرده است تا از گسترش ناامنی‌ها در منطقه جلوگیری کرده و ضمن داشتن روابط مبتنی بر حسن همجواری با کشورهای منطقه، مانع از مداخلات غیرمسئولانه بازیگران بیرونی در تحولات منطقه به‌ویژه بحران قره‌باغ گردد. از این‌رو، در بحران قره‌باغ، هرگونه تجاوز به تمامیت ارضی و تغییر مرز را محکوم کرده و آنها را به رعایت مرزهای بین‌المللی همدیگر دعوت نموده است و همواره تلاش کرده است طرفین را به ترک مخاصمات نظامی و حل‌وفصل بحران از طریق سیاسی ترغیب نماید.

۴) آمریکا

از آنجا که یکی از سیاست‌های راهبردی آمریکا نفوذ در مناطق کلیدی جهان و تغییرات ژئوپلیتیکی در آنها است، لذا منطقه قفقاز به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک برای آمریکا حائز اهمیت است. هدف اصلی آمریکا این است که در رقابت با سایر بازیگران بین‌المللی بحران قره‌باغ به‌ویژه روسیه، بتواند نفوذ دائمی خود در حوزه قفقاز جنوبی را تثبیت نماید (Cornell, 1999:111). آمریکا با نفوذ در قفقاز برای بازیگری روسیه در سطوح مختلف امنیتی، انرژی و اقتصادی و اطلاعاتی چالش ایجاد می‌کند (هاشمی، ۱۳۸۴: ۱۶۷). با نفوذ در منطقه ظرفیت‌های انرژی و کریدوری منطقه را در جهت کاهش منافع روسیه و ایران و بعضاً چین مدیریت می‌کند. سپس تلاش می‌کند تا با ایجاد یک بازار آمریکایی در منطقه از گسترش ورود کالاهای چینی و روسی جلوگیری و جهت انتقال مزایای اقتصادی کشورهای منطقه به بازار سرمایه‌داری جهانی نیازسازی و زمینه‌سازی نماید. علاوه بر اینها، آمریکا از کشورهای منطقه به عنوان سدی امنیتی در مقابل تحرکات احتمالی روسیه در زمینه تکثیر و استفاده احتمالی از سلاح‌های کشتار جمعی استفاده کرد. از جمله اهداف آمریکا در منطقه اثرگذاری فرهنگی و توسعه ارزش‌های غربی و هضم آنها در ساختارهای فرهنگ غربی است که زمینه‌ای برای تغییر ساختارهای سیاسی آنها در جهت اهداف غرب و آمریکا است. در این راستا، با توسعه نفوذ اندیشه‌های ضدغربی اسلام سیاسی برگرفته از انقلاب اسلامی ایران مقابله می‌کند و به‌همین خاطر از نفوذ ایران در همه ابعاد در منطقه به انحاء مختلف جلوگیری و کمرنگ کردن حضور سیاسی و فرهنگی و اقتصادی آن در منطقه و ایجاد چالش‌هایی برای آن از اهداف راهبردی خود می‌داند. تلاش آمریکا برای کنار گذاشتن نقش میانجی‌گرانه ایران بین دو کشور ارمنستان و آذربایجان در روند مذاکرات صلح بحران قره‌باغ و حذف و کنارگذاشتن ایران از کریدورهای حمل‌ونقل و انرژی، در این راستا قابل تحلیل است.

با این حال، «امریکا در منطقه و به طور خاص در بحران قره‌باغ تاکنون رفتاری متناقض و دو پهلو داشته است از یک طرف از ارمنستان حمایت کرده و از طرف دیگر قره‌باغ را جزو تمامیت ارضی جمهوری آذربایجان می‌داند» (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۳). ایالات متحده به صورت مقطعی به دنبال کاهش نفوذ روسیه در قفقاز به واسطه ترکیه باشد؛ اما در درازمدت به وسیله حمایت از ارمنستان سعی خواهد کرد ترکیه را نیز در منطقه قفقاز محدود کند. بنابراین ایالات متحده آمریکا به دلیل منافع راهبردی جهانی خود در مسایل بحران قره‌باغ نقش آفرینی کرده و حل موضوع تاحد زیادی به منافع، جهت‌گیری‌ها و اراده او بستگی دارد.

۵) رژیم صهیونیستی

یکی از راهبردهای قدیمی اسرائیل در جهت بقای خود همکاری و همگرایی با کشورهای غیرعرب منطقه است که در پیرامون خاورمیانه هستند و از آن به عنوان راهبرد اتحاد پیرامونی یاد می‌شود (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۲). بر اساس این راهبرد دیرینه ارتباط با آذربایجان ترک زبان شیعی گزینه مناسبی می‌باشد. لذا نزدیکی اسرائیل به جمهوری آذربایجان بر اساس این راهبرد قابل تحلیل است. گذشته از این، رژیم صهیونیستی با توجه به مشکلات درونی و به جهت فرار از آن و مقابله با حضور حزب الله در نزدیکی مرزهای فلسطین اشغالی و در جهت تنویر افکار عمومی به دنبال ایجاد یک جبهه در قفقاز جنوبی است تا بتواند در جهت همسان سازی تهدید در مقابل ایران گام بردارد. این در حالی است که اسرائیل برای نزدیکی به مرزهای ایران و جمع‌آوری اطلاعات مرزی، در کنار تأمین بخش قابل توجهی از انرژی خود (نزدیک ۴۰ درصد) از جمهوری آذربایجان، در باکو حضور دارد و این کنش را به عنوان یک رفتار ژئواستراتژیک علیه ایران عنوان می‌کند. به نظر می‌رسد اسرائیل در جهت ناامنی در نفوذ منطقه‌ای ایران، در دو سطح نظامی و امنیتی - سایبری روابط خود را با آذربایجان گسترش داده است و در آینده نیز در همین دو سطح اقدامات خود را طرح‌ریزی نماید. هر چند در سایر سطح نیز این ارتقای روابط وجود دارد. به هر حال، نزدیکی هر چه بیشتر به ایران و ایجاد ناامنی برای امنیت و منافع آن، جز اهداف جدی حضور اسرائیل در آذربایجان است که شاید از این طریق بتواند با ایجاد مشغولیت برای ایران، آن را از اهداف و راهبری در محور مقاومت دور نگاه دارد.

۶) انگلیس

با توجه به توقف ضدحملات اوکراین و عدم موفقیت در برابر روسیه، به دنبال درگیر نمودن روسیه در محیط پیرامونی خود و جلوگیری از عدم تمرکز مسکو بر روی پرونده اوکراین است. همچنین با توجه به افول هژمونی آمریکا، انگلیس فارغ از اتحادیه اروپا به دنبال احیای استعمار نوین خود است و زمین بازی قفقاز جنوبی می‌تواند گامی در جهت این هدف باشد. یکی دیگر از اهداف انگلیس در قفقاز که در پس اهداف آشکارشان نهفته است، دستیابی و بهره‌مندی از معادن طلا، مس و دیگر فلزات ارزشمند ناحیه قره‌باغ (جمهوری آرتساخ) است. این معادن طبق نظر کارشناسان بیش از ۶۰ میلیارد دلار ارزش دارد که با خوش‌خدمتی خاندان علی‌اف بهره‌برداری تعدادی از آنها به شرکت‌های انگلیسی واگذار شده است. از این‌رو، انگلیس بازیگر مهم دیگری است که به شکل هدفمند و به صورت پنهان و غیرمستقیم ایفای نقش می‌کند. درواقع، یک بازیگر ذینفع در بحران قره‌باغ و تحولات قفقاز جنوبی است.

۷) چین

چین نیز منطقه قفقاز جنوبی را به عنوان یک منطقه ژئواستراتژیک و مهم تلقی می‌کند که اهمیت فراوانی برای راهبردهای کلان پکن همچون طرح یک کمربند - جاده دارد و از این منظر به تحولات آن نگاه می‌کند. این منطقه بیشتر نقشی مکمل در طرح‌های کلان و بلندمدت چین ایفا می‌کند. از آن جمله می‌توان به نقش این منطقه در تسهیل دسترسی چین به منابع خام جدید (به‌ویژه معدنی)، گسترش نوار امن در اطراف چین، ایجاد حمل‌ونقل بین قاره‌ای و دسترسی به بازارهای مصرفی جدید اشاره کرد. از این‌رو، قفقاز جنوبی ماهیتی مجزا در سیاست خارجی چین ندارد و اهمیت آن به صورت زنجیره‌وار در قالب طرح کلان کمربند راه تعریف می‌شود. با وجود این چین برخلاف دیگر قدرت‌های حاضر در قفقاز جنوبی، رویکرد اختصاصی در برابر کشورهای این منطقه ندارد. بلکه هر سه کشور منطقه را همانند یک مجموعه در نظر می‌گیرد (Kalkschmied, 2023: 7). بدین معنا که بر اساس رویکرد کلی حاکم بر سیاست خارجی چین، این کشور می‌کوشد بدون درگیر شدن در منازعه‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی روابط خود را با هر سه کشور منطقه گسترش دهد. بدین جهت روابط دوجانبه چین با کشورهای منطقه بیشتر در حوزه اقتصادی متمرکز شده است. هر چند تحولات امنیتی نیز همواره مورد نظر چین در این رابطه بوده است.

زمینه‌های شکل‌گیری از سرگیری تنش آذربایجان - ارمنستان

عوامل و دلایلی وجود دارد که علاوه بر علائق ژئوپلیتیک بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی، زمینه از سرگیری تنش‌ها با عاملیت آذربایجان علیه ارمنستان شده است که در ذیل به آنها اشاره می‌شود.

۱) احیای غرور ملی و نگاه ابزار الهام‌علی‌اف به این موضوع

یکی از دلایل مهمی که زمینه تنش‌ها با عاملیت جمهوری آذربایجان را فراهم کرده است، تصرف حدود ۲۰ درصد از اراضی جمهوری آذربایجان توسط ارمنستان در جنگ اول قره‌باغ است که بیش از ۳۰ هزار قربانی بر جای نهاد و منجر به کشتارهای دسته‌جمعی در شهرهایی مانند خوجالی آذربایجان شد و صدها هزار نفر از مردم هفت ولایت پیرامونی قره‌باغ با اشغال ارمنستان فرار کردند و آواره شدند. این مساله یک نوع سرخوردگی ملی برای ملت آذربایجان ایجاد کرده است. این سرخوردگی ملی، انگیزه مهمی برای احیای غرور ملی را برای بازپس‌گیری سرزمین‌های اشغالی از ارمنستان ایجاد کرده است. در این راستا، الهام‌علی‌اف، بر این موج سوار و از این موضوع در جهت تثبیت و توجیه بقای اقتدارگرایانه خود استفاده ابزاری می‌کند؛ چرا که علی‌اف از سال ۲۰۰۳ پس از مرگ پدرش در انتخاباتی که شائبه تقلب داشت به ریاست جمهوری رسید و پس از آن با سرکوبی احزاب مخالف در چهار دوره پیاپی از حزب نوین آذربایجان توانسته است همچنان رئیس‌جمهور بماند.

۲) حذف طیف قره‌باغی از عرصه قدرت در ارمنستان

یکی از نتایج مهم جنگ اول قره‌باغ، قدرت‌یافتن شخصیت‌های سیاسی و نظامی ارمنی از منطقه قره‌باغ در ساختار سیاسی ارمنستان بود که این روند به صورت رسمی و مشخص با به قدرت رسیدن «روبرت کوچاریان» متولد «خانکندی» به نخست‌وزیری ارمنستان (۱۹۹۷) و سپس ریاست جمهوری ارمنستان ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۸ آغاز و موجب شد چهره‌های شاخص و نظامی و سیاسی دیگری مانند «سرژ سارگسیان» سومین رئیس‌جمهور ارمنستان (۲۰۰۸ تا ۲۰۱۸) نیز در رأس قدرت سیاسی ارمنستان قرار بگیرند. این رهبران برخلاف «لئون ترپتروسیان» نخستین رئیس‌جمهور ارمنستان (۱۹۹۱ تا ۱۹۹۸) که «غیرقره‌باغی» محسوب می‌شد، رویکرد بسیار سختی در قبال جمهوری آذربایجان در موضوع قره‌باغ داشتند. بنابراین، در مدت زمانی نزدیک به دو دهه ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۸ «طیف قره‌باغی» که در عرصه داخلی از پیوندهای بسیار نزدیکی با حزب حاکم «جمهوریخواه» و فدراسیون انقلابی ارمنی (داشناکسیون) و در عرصه خارجی از پیوندهای نزدیکی با فدراسیون روسیه برخوردار بود، تمامی ارکان اصلی قدرت سیاسی در ارمنستان را در اختیار خود گرفت که نقش بسیار مهمی در تثبیت وضعیت منطقه قره‌باغ داشت. این روند پس از جنبش اعتراضی موسوم به «نه به سرژ» در ارمنستان در آوریل ۲۰۱۸ که به سقوط دولت سرژ سارگسیان نخست‌وزیر وقت، و به قدرت رسیدن نیکول پاشینیان منجر شد، به صورت بنیادینی تغییر کرد. نیکول پاشینیان اهل شهر «ایجوان» ارمنستان، «دومین غیرقره‌باغی» پس از لئون ترپتروسیان بود که پس از بیست سال در رأس قدرت این کشور قرار گرفت. از این‌رو، دیدگاه پاشینیان به عنوان یک غیرقره‌باغی به منطقه قره‌باغ، از جمله دلایل اصلی آغاز جنگ دوم قره‌باغ و شکست ارمنستان در آن بود؛ چرا که پاشینیان معتقد بود که ساکنان منطقه قره‌باغ هرچند ارمنی هستند اما منطقه‌ای خارج از سرزمین اصلی ارمنستان است و پافشاری دولت‌های قبلی ارمنستان برای حفظ آن، ارمنستان را در یک انزوای ۳۰ ساله با کمترین میزان توسعه‌یافتگی نسبت به دیگر جمهوری‌های قفقاز جنوبی قرار داده است.

۳) انزوای ادراکی آذربایجان نسبت به تهدید ایران و روسیه و روی‌آوری به همسایگان بیرونی

کشورهای قفقاز جنوبی به لحاظ ژئوپلیتیک مانند شکل سرزمینی و وسعت کم در وضعیت آسیب‌پذیری قرار دارند. این وضعیت از یک سو به رفتار تهاجمی آنها در قبال یکدیگر و سایر کشورها می‌انجامد. از سوی دیگر موجب گرایش آنها به قدرت‌های فرامنطقه‌ای برای تأمین امنیت می‌شود. جمهوری آذربایجان به دلیل قرارگرفتن در میان دو قدرت روسیه و ایران از نظر ادراکی خود را در انزوا و محاصره احساس می‌کند. احساس انزوای ادراکی به تهدید روسیه و ایران سبب شده که باکو متحدان استراتژیک خود را در ماورای همسایگان خود بیابد. گسترش روابط استراتژیک این کشور با ترکیه و اسرائیل به نوعی توجیه‌کننده این ادراک است که زمینه نزدیکی این کشور به آنها را فراهم کرده است. از نظر باکو، اسرائیل و ترکیه می‌توانند نقش حامی بیرونی را ایفاء کنند. اما ترکیه و اسرائیل با استفاده از این خلاء ادراکی آذربایجان، هم به اهداف ژئواستراتژیک خود علیه روسیه و ایران می‌اندیشند و هم

ضمن بهره‌مندی از ظرفیت‌های ژئواکونومیک آذربایجان، در نقش یک حامی به اهداف نظامی و سیاسی آن علیه ارمنستان کمک می‌نمایند.

۴) حمله روسیه به اوکراین و ایجاد خلاء قدرت در منطقه

منطقه قفقاز جنوبی به‌طور سنتی حیات خلوت روسیه بوده است و این کشور نقش تعیین‌کننده‌ای در مناسبات قدرت در بحران قره‌باغ داشته و بازی نموده است (ابراهیمی و خیری، ۱۳۹۷: ۲۷۲). به نحوی که هر گونه اقدامی که تاکنون در جهت صلح و حل مساله قره‌باغ بین دو کشور انجام گرفته، محور آن روسیه بوده است. اما با حمله روسیه به اوکراین و متمرکز شدن در آن جبهه، با خلاء قدرت در منطقه، فضایی جهت اعمال قدرت رقابتی روسیه و طرح ادعاهای جمهوری آذربایجان باز شد. پیش از آغاز جنگ اوکراین، روسیه در منطقه قفقاز حضور فعال داشت و حضور روسیه در قفقاز به ایجاد یک تعادل بین قدرت ترکیه و ایران و جمهوری آذربایجان و ارمنستان منجر می‌شد. عملاً روسیه مانعی برای برنامه‌های منطقه‌ای ترکیه در منطقه قفقاز بود. زمانی که ارمنستان و آذربایجان به سمت واگرایی می‌رفتند روسیه به‌عنوان یک کفه ترازو تا اندازه‌ای مانع از بحران می‌شد. اما با جنگ اوکراین، روسیه ناگزیر شد که همه انرژی خود را در اوکراین متمرکز کند و از میزان حضور امنیتی آن در منطقه قفقاز کاسته شد و همچنین از فشار روسیه بر جمهوری آذربایجان نیز کاسته شد (Chkhaidze and Kuzio, 2023: 1-10). این مساله به این منجر شد که ترکیه با خیال راحت‌تری برنامه‌های منطقه‌ای خود را به‌وسیله جمهوری آذربایجان در منطقه قفقاز به‌پیش ببرد و فرصت طلایی را در اختیار آذربایجان و ترکیه قرار دهد که بتوانند نیت فرصت‌طلبانه را در توسعه‌طلبی ارضی علیه ارمنستان و ایجاد نظم جدید در منطقه در غیاب روسیه بکار گیرند.

۵) جنگ کریدورها و زیاده‌خواهی علائق ژئواکونومیک ترکیه

کریدورها به‌دلیل درهم پیوستگی و درهم تنیدگی‌های جغرافیایی، امنیتی، سیاسی و حتی نظامی نقش بسیار مهمی در منافع و موقعیت‌های یک کشور دارند و همین عاملی در جهت نقش‌آفرینی کشورها در سطح منطقه‌ای و جهانی است. امروزه نقش کریدورها به اندازه‌ای مهم شده است که بعد از جنگ نظامی و جنگ نیابتی از آن به‌عنوان «جنگ سوم» علیه کشورها یاد می‌کنند. منطقه قفقاز جنوبی به‌واسطه موقعیت ژئوپلیتیک و قابلیت‌های ژئواکونومیک‌اش در مسیر کریدورهای اولویت‌دار حمل‌ونقل، انرژی و ارتباطاتی کشورهای منطقه و جهان است که می‌تواند تعیین‌کننده مناسبات آنها و ارتقاءبخش وزن ژئوپلیتیک آنها باشد. قفقاز جنوبی مدت‌هاست که صحنه همکاری و رقابت قدرت‌ها و بازیگرانی همچون روسیه، ترکیه، ایران، ناتو، چین، هند و پاکستان در این منطقه است که به‌دنبال ربودن فرصت‌های ترانزیتی از همدیگر هستند و جزو علائق ژئوپلیتیک آنها در قفقاز شده‌اند. در قفقاز «کریدورهای حمل‌ونقلی شمال- جنوب و شرق- غرب و بخشی از کریدور کمر بند - جاده چین جریان دارد» (Gawliczek and Iskandarov, 2023: 36-53). علاوه بر این، کریدورهای خطوط نفتی از جمله باکو، تفلیس - جیحان، باکو - سوپسا، باکو - نوروسیسک، قزاقستان - سین‌کیانگ و خط لوله انتقال نفت آذربایجان - ایران - قزاقستان - ترکمنستان - ایران و کریدورهای خط انتقال گاز از جمله ناباکو، گاز طبیعی ترانس خزر، باکو - تفلیس - ارزروم و خط لوله ترکمنستان، ازبکستان، قزاقستان، چین است. همانطوریکه که مشاهده می‌شود مبدا و محور اکثر این کریدورها جمهوری آذربایجان در منطقه و در بیرون از آن، بیشتر از همه، از کشور ترکیه عبور می‌کنند و در نتیجه بیشترین منفعت را از این موقعیت این کشور می‌برد و مزیت ژئوپلیتیکی خود را از این کریدورها ارتقاء بخشیده است. لذا به‌همین خاطر، از وجود هر نوع شریکی که بتواند موقعیت ترانزیتی آنها را به چالش بکشد به دیده تهدید نگریسته و احساس خطر می‌کنند. از این‌رو، ترکیه در راستای نهایت کسب منافع اقتصادی و امنیتی از قفقاز و برای مبدل شدن به هاب منطقه با نفوذ در قفقاز و استفاده ابزاری از جمهوری آذربایجان و سوار شدن بر موج زیاده‌خواهی‌های علی‌اف با حمایت نظامی، سیاسی و اقتصادی آن بر بحرانی‌شدن منطقه با عاملیت جمهوری آذربایجان می‌دمد و می‌خواهد برنده جنگ کریدورها در منطقه قفقاز باشد.

ایران و مساله کریدور زنگزور

آذربایجان با حمایت ترکیه، ناتو و رژیم صهیونیستی به‌دنبال ایجاد کریدور زنگزور در استان سیونیک ارمنستان است. برای راه‌اندازی این کریدور ۴۰ کیلومتری که قرار است شهر قارص ترکیه را به شهر باکو وصل کند، آذربایجان بایستی از دو طرف یعنی از سمت نخجوان و شرق استان سیونیک، این استان را اشغال کند و با اشغال آن همراه با ترکیه مترصد تأسیس دالان زنگزور هستند که

دالان تورانی هم از آن یاد می‌شود که برای ایران در ابعاد مختلف تهدید به‌شمار می‌رود. به‌نظر می‌رسد ایجاد این دالان دسترسی ایران به ارمنستان را به طور کامل قطع می‌کند و این امر در ابعاد مختلف اقتصادی، ترانزیتی، سیاسی و امنیتی پیامدهای منفی برای ایران دارد که باعث از بین بردن مزیت و برتری ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز می‌شود. بدین ترتیب، نگرانی‌های ایران از راه‌اندازی کریدور زنگزور در دو محور ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک قابل تبیین می‌باشد.

دالان زنگزور از نظر ژئوپلیتیکی پیامدهای برای ایران به بار می‌آورد که می‌تواند امنیت ملی کشور را نشانه بگیرد. یکی از روشن‌ترین تهدیدات، تقویت و تسهیل حضور اسرائیل در عمق استراتژیک ایران است. سابقه و سطح دشمنی متقابل رژیم صهیونیستی و جمهوری اسلامی ایران، نشان از بالابودن تهدید علیه کشور است و کما اینکه پیش از این، اقدامات نظامی – سایبری از خاک جمهوری آذربایجان علیه ایران انجام داده است. با ایجاد کریدور زنگزور پیوستگی کشورهای ترک زبان بیشتر خواهد شد و این می‌تواند زمینه‌ای برای تحقق رویای ترکستان بزرگ شود (ketanci, 2022) و مستمسکی برای بهره‌برداری قومیتی ترکیه و جمهوری آذربایجان علیه یکپارچگی سرزمینی ایران شود. یکی دیگر از تهدیدات زنگزور، اتصال زمینی ناتو به حوزه خزر است. ناتو می‌تواند حضور امنیتی خود را در منطقه قفقاز تقویت کند و حتی یک پل دریایی – زمینی تا آسیای مرکزی ایجاد کند که این امر برای ایران که در تخاصم با غرب است بسیار خطرناک است. این موارد باعث می‌شود با قطع مرز تاریخی با ارمنستان، ایران دچار خفگی ژئوپلیتیک شود و کشور در محاصره دشمنان و رقبایش قرار گیرد. با این حال، «کریدور زنگزور موجب تغییر توازن قوا در منطقه قفقاز به نفع جمهوری آذربایجان خواهد شد» (رشیدی، ۱۴۰۲: ۳۱). چنین امری برای ایران که همواره خواهان توازن قوا و اجتناب کشورهای قفقاز از تنش و درگیری بوده، به هیچ وجه مطلوب نیست. به‌خصوص که باکو در سه سال اخیر نشان داده که از ظرفیت لازم برای خویشتن‌داری و مدیریت شرایط پیچیده برخوردار نیست و دائماً در پی تنش‌زایی است.

از نظر ژئواکونومیکی به نظر می‌رسد با ایجاد دالان زنگزور بازیگری ایران در قفقاز از نظر سیاسی و اقتصادی تضعیف می‌شود و موقعیت ژئوپلیتیک ایران با چالش مواجه شود. چرا که در مناسبات تجاری ایران با روسیه، ارمنستان و گرجستان خلل وارد می‌شود و یکی از راه‌های حمل‌ونقل ایران به اروپا قطع و ایران برای ارتباط با اروپا به ترکیه و آذربایجان وابستگی صرف پیدا می‌کند. از این‌رو، موقعیت ایران در دالان‌های شمال – جنوب، شرق – غرب و یک کمربند – یک جاده و پروژه اتصال خلیج فارس به دریای سیاه، تضعیف و شاید در بعضی موارد حذف شود. گذشته از اینها، جایگاه و نقش‌آفرینی موثر ایران در پیمان‌ها و ائتلاف‌های منطقه‌ای و جهانی اتحادیه اقتصادی اوراسیا، همکاری‌های شانگهای و بعضاً بریکس تضعیف می‌شود و ممکن است خلل وارد شود. اینها می‌تواند بخشی از پیامدهای بد اقتصادی دالان زنگزور بر موقعیت ژئواکونومیک ایران باشد.

البته باید یادآور شد، دالان زنگزور صرفاً برای ایران تهدید نیست بلکه برای سایر کشورها همچون چین و روسیه نیز تهدید است. چنانچه دالان تورانی ایجاد شود بحث محاصره روسیه و چین تکمیل می‌شود؛ زیرا آمریکا فقط به دنبال محاصره و تحریم ایران نبوده و روسیه و چین هم به نحوی تحت تاثیر این تحریم‌ها بوده‌اند. طی ده سال اخیر ناتو و آمریکا به دنبال محاصره روسیه از طریق کشورهای ساحلی آن یعنی؛ اوکراین، گرجستان، ترکیه، رومانی و بلغارستان هستند. این ۵ کشور همگی در جبهه غرب و علیه روسیه هستند. از طرف دیگر آمریکا طی سالیان گذشته به دنبال محاصره چین از طریق دریای جنوبی چین بوده و تحرکات نظامی خود را در این مناطق به‌شدت افزایش داده است. در صورت ایجاد دالان تورانی، چین از سمت آسیای مرکزی محاصره می‌شود و قدرت بازیگری چین به ویژه در بحث تغییر «یک کمربند – یک جاده» را کاهش می‌دهند. امری که آمریکایی‌ها به جد دنبال آن هستند و در حاشیه اجلاس جی ۲۰ اقدام به توافق‌نامه با برخی کشورها در ایجاد یک کریدور از هند تا مدیترانه در جهت مقابله با طرح یک جاده یک کمربند چین کردند.

تحلیل و ارزیابی

با توجه علائق ژئوپلیتیک بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و بررسی زمینه‌های از سرگیری تنش، شواهدی را در پیش روی قفقاز می‌گذارد که ممکن است در آینده پیش رو منجر به تغییر جغرافیا و ژئوپلیتیک در قفقاز جنوبی با عاملیت جمهوری آذربایجان و حمایت ترکیه شود که پیامدهای آن در دو سناریوی سیاسی و اقتصادی با توجه خواست و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران، قابل تحلیل و ارزیابی است:

از نظر سیاسی با توجه به اینکه توافق آتش بس ۹ نوامبر ۲۰۲۰ بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان در سطح توافق آتش بس می باشد و به سندی برای صلح دائمی با تعیین دقیق مرزها منتهی نشده است، تحرکات و اقدامات پراکنده نظامی در منطقه محتمل به نظر می رسد. با این حال دالان زنگزور از نظر سیاسی برای ایران دارای ابهاماتی است که می تواند بر موقعیت ژئوپلیتیک کشور اثرگذار باشد و ایران را نسبت به آن حساس کند. از جمله این ابهامات که بار امنیتی زیادی برای ایران دارد؛ تأمین تسلیحات و تجهیزات نظامی جمهوری آذربایجان توسط رژیم صهیونیستی است که از نظر ایران نه تنها برای جنگ با ارمنستان صورت می گیرد بلکه در سطحی کلان تر به عنوان عاملی بازدارنده برای جمهوری اسلامی انجام می پذیرد. ابهام دیگر، پروژه اتصال ترکیه به آذربایجان نیز از جنوب ارمنستان با کریدور زنگزور از مسائل مهم دیگری است که مستقیماً ژئوپلیتیک مرزی جمهوری اسلامی ایران را هدف قرار می دهد و ایران نمی تواند به راحتی از کنار آن بگذرد. این پروژه در سطحی کلان برای مهار ایران، روسیه و چین از سوی غرب و با بازیگری ترکیه از سوی ناتو می تواند تعبیر شود. نکته دیگر اینکه، عضویت ایران در سازمان شانگهای، اتحادیه اقتصادی اوراسیا، بریکس، سیاست توسعه همسایگی دولت سیزدهم از مواردی است که می تواند حساسیت غرب نسبت به کنشگری فعالانه ایران را بیشتر کرده باشد و با احساس ترس به دنبال حذف روسیه و ایران از مسائل قفقاز جنوبی باشند. از جمله مولفه های سیاسی دیگری که ایران را نسبت به زنگزور حساس می کند تمایل ارمنستان پس از به قدرت رسیدن پاشینیان در آن، به خروج از مدار روسیه و حضور در جبهه غرب و آمریکا است که روند قرارگیری قفقاز جنوبی در مسیر ناتو را تسریع می کند. جمهوری اسلامی با این شواهد و گمانه های سیاسی به دالان زنگزور به دیده تهدید می نگرد و به نظر می رسد با راه اندازی دالان زنگزور و تحقق هر کدام از این شواهد سیاسی، در کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت ژئوپلیتیک کشور تحت تاثیر قرار خواهد گرفت.

اما از نظر اقتصادی پیامدهای دالان زنگزور بر ژئوپلیتیک کشور قابل تامل است و اثرات مستقیم آن در کوتاه مدت و میان مدت بر ژئوپلیتیک کشور محل بحث است. از این رو، بیان می شود آینده ژئوپلیتیکی منطقه بر روی کریدورها تعریف شده که نقطه کانونی آن، قفقاز جنوبی است و طرح دالان زنگزور با این هدف از سوی رقبای ایران به ویژه ترکیه قابل تحلیل است. باید گفت جایگاه ژئواکونومیک کریدور زنگزور مستلزم سنجش جایگاه آن در میان کریدورهای منطقه اوراسیا است. راه آهن باکو- تفلیس- قارص، کریدور بین المللی حمل و نقل شمال- جنوب و کریدور گرجستان مهمترین کریدورهای اوراسیایی در منطقه قفقاز به شمار می روند. با راه اندازی زنگزور، راه آهن یادشده مهمترین مسیر اتصال قفقاز به اروپا است، با دور زدن گرجستان طول آن را ۳۴۰ کیلومتر کوتاه تر می شود (Baghirov, 2020). دیگر آنکه، در تصویر کلان تر، یکی از اهداف کریدور زنگزور پیوند زدن دو اقتصاد بزرگ دو سوی اوراسیا به یکدیگر یعنی چین و اروپا بیان شده است. در حالیکه ۹۰ درصد از تجارت چین و اروپا از طریق دریا انجام می شود، کریدور زنگزور در نهایت می تواند تنها کسر کوچکی از ۱۰ درصد باقیمانده را به خود اختصاص دهد (Eurostat, 2023). یکی دیگر از فرضیه هایی که در مورد کریدور زنگزور بیان می شود اینست که عمده صادرات آسیای مرکزی به اروپا را مواد خام و بویژه سوخت های فسیلی تشکیل می دهد که عمدتاً از طریق دریا جابجا می شود در نتیجه این کریدور نمی تواند حجم عظیمی از مواد خام را از آسیای مرکزی به اروپا انتقال دهد (مرکز پژوهش های اتاق ایران، ۱۴۰۲: ۱۴).

نکته دیگر اینکه گفته می شود با راه اندازی زنگزور بازار انرژی ایران در صادرات گاز به ترکیه به مخاطره می افتد. در توضیح این فرض باید گفت ترکیه اساساً گزینه های متنوعی برای واردات گاز طبیعی دارد و واردات گاز طبیعی به صورت ال ان جی از کشورهای قطر، ایالات متحده و الجزایر در دستور کار قرار داشته و برنامه هایی برای گسترش آن، به ویژه از ایالات متحده وجود دارد. از سوی دیگر قرارداد فعلی صادرات ایران به ترکیه در سال ۲۰۲۶ به پایان می رسد و مذاکرات برای تمدید آن به جایی نرسیده است (Shokri, 2020). از سمت آذربایجان هم بدون زنگزور این کشور از سه مسیر دیگر به بازار ترکیه دسترسی دارد. بنابراین، گذرگاه زنگزور گشایش جدیدی برای ترکیه در حوزه صادرات گاز فراهم نکرده و مسئله جدیدی نیز برای ایران ایجاد نمی کند.

یکی دیگر از مهمترین اثرات منفی اقتصادی زنگزور بازنمایی گره خوردن سرنوشت کریدور شمال - جنوب به کریدور زنگزور است. در این راستا، می توان بیان داشت که زنگزور و گذرگاه شمال جنوب تعارض یا توافقی با یکدیگر ندارند، چرا که گذرگاه شمال- جنوب یک مسیر ترانزیتی شمالی- جنوبی معطوف به اتصال هند به روسیه است، در حالی که زنگزور یک گذرگاه شرقی- غربی با هدف اتصال ترکیه به قفقاز و سپس آسیای مرکزی و در یک تصویر بزرگ تر، اروپا به چین از طریق ادغام در مسیر میانی کمربند و

راه است. همچنین، باید توجه شود که هرچند ضرورتاً سرنوشت این دو گذرگاه به یکدیگر پیوند نخورده است، موفقیت کریدور شمال - جنوب در گرو روابط حسنه ایران و آذربایجان است (De Waal, 2021).

با این توضیحات و شواهد می‌توان گفت از نظر اقتصادی دالان زنگزور پیامدهای آن در سطح محدودی بر ژئوپلیتیک کشور اثرگذار است و حداقل در کوتاه‌مدت و بعضاً میان‌مدت مساله‌ساز و برای جمهوری اسلامی محل چالش نخواهد بود، اما در بلندمدت می‌تواند اثرات عمیقی بر موقعیت ژئوپلیتیک کشور داشته باشد. با این اوصاف، آنچه که در کوتاه‌مدت و میان‌مدت می‌تواند از پیامدهای ناگوار زنگزور بر آینده ژئوپلیتیک کشور موثر باشد پیامدهای سیاسی و امنیتی آن است که می‌تواند امنیت و منافع ملی کشور را به مخاطره افکند.

نتیجه‌گیری

منطقه قفقاز با توجه ژئوپلیتیک و قابلیت‌های ژئواکونومیک‌اش محل تلاقی و کانون رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شده است که هر کدام به دنبال نفی و محدود کردن همدیگر هستند. این وضعیت، ژئوپلیتیک آشوبناکی را در پیش روی قفقاز جنوبی می‌گذارد که می‌تواند زمینه تحقق کریدور زنگزور را با عاملیت جمهوری آذربایجان و حمایت ترکیه را فراهم کند. حال در صورت برتری آذربایجان و تحقق کریدور زنگزور، ضمن تغییر جغرافیایی و ژئوپلیتیک منطقه و امنیتی شدن آن، پیامدهای سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای جمهوری اسلامی ایران رقم خواهد زد که آینده موقعیت ژئوپلیتیک کشور را تحت تاثیر قرار داده و از مزیت‌های برتری ایران به نفع رقبا در منطقه و محیط بین‌الملل می‌کاهد. از سوی دیگر این منطقه می‌تواند عرصه‌ای برای حضور نیروهای فرامنطقه‌ای رقیب و دشمن ایران از جمله آمریکا و رژیم صهیونیستی شود. و اینها می‌تواند ایران را از اهداف ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک‌اش در دستیابی به منطقه‌ای امن و متوازن در قفقاز جنوبی باز دارد. بنابراین، دالان زنگزور هر چند در کوتاه‌مدت و بعضاً میان‌مدت تاثیر محدودی بر ژئواکونومیک کشور دارد اما در بلندمدت می‌تواند مقدمه‌ای برای تهدید امنیت و منافع ملی ایران باشد و آینده موقعیت ژئوپلیتیک کشور را تضعیف کند که کنش و تصمیم راهبردی جمهوری اسلامی ایران را در جلوگیری از بستن مرز تاریخی ایران و ارمنستان را به صورت ذیل ضروری می‌سازد:

ارائه پیشنهادات

۱. درک ماهیت کریدور زنگزور و تشخیص و پیش بینی پیامدهای آن برای ایران مستلزم نگرشی ترکیبی، با در نظر گرفتن توانان ابعاد ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک این گذرگاه است.
۲. در پیش گرفتن همچنان رویکرد متوازن مبتنی بر روابط سه کشور در حوزه قفقاز؛
۳. اجازه مسیر عبوری آذربایجان از ایران بر اساس تعاریف متعارف بین‌المللی از کریدور؛
۴. استفاده از رویکرد تلفیقی در سیاست خارجی ایران همچون ترکیبی از موارد حقوقی و قدرت دیپلماسی - نظامی؛
۵. استفاده از ظرفیت بازیگران ثالث همچون روسیه به عنوان یک بازیگر مهم منطقه‌ای در جهت جلوگیری و شعله ور شدن بحران و عدم بازیگری سایر بازیگران همچون آمریکا؛
۶. انجام رزمایش‌های نظامی با چین و روسیه همان‌طور که در خلیج فارس صورت گرفت. این رزمایش با توجه به عضویت ایران در سازمان شانگهای در منطقه قفقاز نیز صورت گیرد؛
۷. استقرار پایگاه‌های نظامی در کشورهای ثالث همچون ارمنستان؛
۸. افزایش تعاملات اقتصادی با ارمنستان به‌ویژه در حوزه انرژی همچون انعقاد قراردادهای گازی بین دو طرف در جهت استفاده از منابع انرژی و کسب دستاوردهای اقتصادی؛
۹. غافل نشدن از راهبرد «بی‌ثبات‌سازی» آمریکا در منطقه و راهبرد «هزاران زخم» رژیم اشغالگر؛

منابع

۱. ابراهیمی، شهروز و مصطفی خیری. (۱۳۹۷). تحلیل منافع روسیه در منطقه قفقاز (مطالعه موردی: بحران قره‌باغ)، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۲۶۵-۲۸۲.

۲. افشردی، محمد حسین (۱۳۸۱). ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی ج.ا.ا. تهران: انتشارات دوره عالی جنگ
۳. افشردی، محمدحسین و موسی حامد بابائی. (۱۳۹۵). تاثیر عوامل ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۶۴
۴. بوزاند، پاستوس. (۱۳۸۳). تاریخ ارمنیان، ترجمه: گارون سارکسیان، نائیری.
۵. جعفری ولدانی، اصغر، صفوی، سید یحیی، حکیم، حمید. (۱۳۹۴). تغییرات ژئوپلیتیک قفقاز و تأثیر عوامل ثابت ژئوپلیتیک حاصل از آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آفاق امنیت، شماره ۲۸.
۶. حافظنیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، چاپ پنجم، مشهد: انتشارات پاپلی.
۷. رشیدی، احمد. (۱۴۰۲). کریدور میانی و منافع ایران در قفقاز جنوبی، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۱۲۱.
۸. زهرانی، مصطفی و تیمور فرجی لوحه سرا. (۱۳۹۲). منابع بین‌المللی تداوم بحران قره‌باغ، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۳.
۹. صیادی، هادی و اردشیر سنایی. (۱۳۹۶). عوامل ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر تغییر نگاه سیاست خارجی ایران از غرب به شرق با تأکید بر روسیه بین سال‌های ۱۹۹۱-۲۰۱۶، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، شماره ۳۹، صص ۸۳-۱۱۷.
۱۰. عباس اف، علی، چاخاتریان، هاریتون. (۱۳۸۳). مناقشه قره‌باغ: آرمان‌ها و واقعیت‌ها، تهران: ابرار معاصر.
۱۱. عزتی، عزت‌الله. (۱۳۸۴). ژئواستراتژی، تهران: انتشارات سمت.
۱۲. غفاری، امید، ویسی‌نژاد، امیدعلی، تقی پور، محمد. (۱۳۹۱). مناقشه قره‌باغ و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه امنیت‌پژوهی، شماره ۳۹.
۱۳. کاظم‌زاده، حامد. (۱۳۸۷). مناقشات قومی در قفقاز شمالی و راهکارهایی برای سیاست قفقازی ایران، ایراس، دسترسی در: مناقشات-قومی-در-قفقاز-شمالی-و-راهکارهایی-برای-سیاست-قفقازی-ایران/۸۰۸۰۲/fa/ir.ensani/article/
۱۴. گریفیت، مارتین. (۱۳۸۸). دانشنامه روابط بین‌الملل و سیاست جهان، ترجمه: علیرضا طیب، تهران: نشر نی، ص ۵۷۴.
۱۵. گل‌کرمی، عابد، متقی، افشین، ربیعی، حسین. (۱۴۰۰). سیاست خارجی منطقه‌ای ایران در خلیج فارس، تهران: انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران.
۱۶. مرکز پژوهش‌های اتاق ایران. (۱۴۰۲). گذرگاه زنگزور؛ پیامدهای آن بر موقعیت ژئواکونومیک ایران، مدیریت اقتصاد کلان و آینده‌پژوهی.
۱۷. هاشمی، غلامرضا. (۱۳۸۴). امنیت در قفقاز جنوبی، تهران: وزارت امور خارجه.
۱۸. واعظی، محمود. (۱۳۸۹). سیاست و امنیت در قفقاز، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
19. De Waal T. (2021) In the South Caucasus, can new trade routes help overcome a geography of conflict? Available at: https://carnegieendowment.Org/files/de_Waal_South_Caucasus_Connectivity.pdf
20. Baghirov, Orkhan. (2020) The Nakhchivan corridor will boost connectivity in the Caucasus, Euractiv, Jan 2020.
21. Eurostat. (2023). China-EU - international trade in goods statistics, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/55157.pdf>.
22. Shokri Kalehsar, Omid. (2020). The Future of Iranian Natural Gas Exports to Turkey, <https://nationalinterest.org/blog/middle-east-watch/future-iranian-natural-gas-exports-turkey-163387>.
23. Lahneman, W. (2003). Changing Power Cycles and Foreign Policy Role-power Realignments: Asia, Europe, and North America. International Political Science Review / Revue internationale de science politique
24. Williamson, Roger, "South Caucasus: Perceptions and Challenges of the Region", London: Wilton Park, 2006.
25. Kaufman, Stuart J., Modern Hatreds. (2001). The Symbolic Politics of Ethnic War. Ithaca, NY: Cornell University Press.
26. Anthony R, Branch. (2018). Armenia and the South Caucasus: A New Security Environment. Connections QJ 17, no. 2 (2018): 47-60.
27. Chkhaidze, Nicholas and Kuzio, Taras. (2023). A Weaker Russia and the West's Opportunity in the South Caucasus, RUSSIA & EURASIA STUDIES CENTRE.
28. Kalkschmied, Katja. (2023). China's Infrastructure Investment in the South Caucasus before and after Russia's Invasion of Ukraine, CAUCASUS ANALYTICAL DIGEST No. 132.

29. Kaleji, Vali. (2023). Iran and the Role of Transit Corridors in the South Caucasus in the Context of the War against Ukraine, CAUCASUS ANALYTICAL DIGEST No. 132.
30. Valiyov, Javid. (2021). Turkey's South Caucasus Policy after the 44-Day War, CAUCASUS STRATEGIC PERSPECTIVES, HIGHLIGHT OF JOURNAL.
31. Najafov, Zafar. (2022). Post-War Achievements of Azerbaijan's Diplomacy, LEPL – DAVID
32. AGHMASHENEBELI NATIONAL DEFENCE ACADEMY OF GEORGIA 2022.
33. Cornell, Svante E. (1999), "The Nagorno-Karabakh Conflict", Report No. 46, Department of East European Studies, Uppsala University.
34. Statistical Yearbook of Armenia 2015 (2015), "External Economic Activity", Apr. 26, Available at: <http://www.armstat.am/file/doc/99493858.pdf>, (Accessed on: 11/4/2016).
35. Ketanci, Aysegul (2022). "Importance of Zangezur Corridor for the region explained". Analysis. 21 Dec. accessed date: 3/2/2023. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/3-questions-importance-of-zangezur-corridor-for-the-region-explained/2769019>.
36. Gawliczek, P. and Iskandarov, K. (2023) 'The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)', Security and Defence Quarterly, 41(1), pp. 36–53. doi: 10.35467/sdq/161993.